

Nacht und Nebel

Floris B. Bakels

Mijn verhaal uit Duitse
gevangenissen en
concentratiekampen

Floris B. Bakels

Nacht und Nebel

*Mijn verhaal uit Duitse gevangenissen en
concentratiekampen*

Ten geleide: Dr. L. de Jong

Omniboek

Inhoud

Ten geleide

dr. L. de Jong

5

Ter inleiding

9

Proloog / 1877-9 april 1942

15

Deutsches Polizeigefängnis Scheveningen

9 april-17 juli 1942

39

Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort

17 juli-13 november 1942

61

Kriegswehrmachtgefängnis Utrecht

13 november 1942-7 juli 1943

99

Konzentrationslager Natzweiler

10 juli 1943-2 september 1944

155

Aussenkommando Ottobrunn

10-20 september 1944

217

Aussenkommando Dautmergen

21 september-20 november 1944

221

Aussenkommando Vaihingen-Enz

21 november 1944-2 april 1945

233

Konzentrationslager Dachau

5-29 april 1945

293

Bevrijd

29 april-9 mei 1945

289

Thuisreis

9-28 mei 1945

295

Epiloog

1945-1977 / 1995

313

Noten

327

Achttien jaar later

368

Persoonsnamenregister

376

1. Proloog

1877-9 april 1942

Grootouders

Een eeuw geleden was vaders vader doopsgezind predikant op het eiland Texel. De Vermaning waar hij preekte was een bescheiden boerenschuur. Huisbezoek verrichtte hij te paard; hij had een zwarte flambard op en een cape om en galoppeerde over het fabuleuze eiland waar de noordwester slechts door de zuidwester wordt afgewisseld. Soms leek zijn belangstelling voor de natuurwetenschappen groter dan die voor de theologie.

Vaders moeder, dochter van een Friese reder, was een guit, vol streken, geïnteresseerd in vorstenhuizen en de groten der aarde. Zieke of anderszins in het ongerede geraakte doopsgezinden bracht zij pannetjes soep en kwinkslagen.

Vaders vader is, 76 jaar oud, gestorven aan een pleuritis opgedaan tijdens een verblijf bij ruw weer in een hoge boom in verband met bepaalde proefnemingen. Zijn vrouw stierf bij ons thuis in Den Haag op 93-jarige leeftijd. De dag voor haar dood nog maakte zij vele grapjes, maar de volgende ochtend voelde Fokeltje zich te vermoeid om op te staan en blies de laatste adem uit.

Moeders vader was een lid van de Twentse patriciërsfamilie Van Wulfften Palthe. Eeuwenlang waren de Palthes burgemeester, predikant, notaris of kantonrechter in of bij Oldenzaal. Moeders vader bracht hier de klad in door een textielschool te bezoeken en vervolgens, met twee broers, de Palthefabriek in Almelo op te richten. Het ging hun daarmee voor de wind en er werden niet onaanzienlijke fortuinen gevormd. Met zijn vrouw en vele kinderen bewoonde hij een zeer groot huis in Hengelo en in de zomer verplaatste de familie zich naar zijn landgoed Borg-Beuningen bij Denekamp. Daar moeders moeder, eveneens een Twentse, uitnemend piano speelde – met name de sonates van Beethoven – verhuisde haar vleugel altijd mee. Moeders moeder overleed toen zij 68 was. Haar man, hertrouwd en naar een villa nabij het Haagse Westbroekpark verhuisd, werd 94.

Het is, met het oog op wat zal volgen, van belang nota te nemen van de hoge leeftijden door deze vier voorouders en trouwens ook door mijn ouders bereikt.

Ouders

Mijn vader Reinier Sybrand had een zeer gelukkige jeugd op Texel. Hij

speelde er met de boerenjongens tussen de schapen, kreeg er vioolles van de kleermaker en werd door zijn vader klaargemaakt voor het gymnasium. In de vakanties zeilde de dominee met zijn beide zonen op de Zuiderzee. In elke haven ging men aan wal om tekeningen te maken van het landschap. Toen vader twaalf was nam hij zijn intrek bij twee tantes in Haarlem, waar hij het Stedelijk Gymnasium bezocht. Hij was toen mager en melancholiek. Hoe zijn ouders het financieel hebben klaargespeeld begrijp ik niet, maar zij lieten hun beide zonen in Amsterdam studeren, als corpslid.* Mijn vader kon in het Amsterdams Studenten Corps zijn draai goed vinden. Hij was jaarpreses en werd lid van het dispuut BEETS, waarvan hij later eveneens preses werd. Hij studeerde rechten zonder overtuiging maar met grote ijver, voortdurend lijdend aan heimwee naar zijn eiland, de schoonheid der schepping en de schilderkunst die hij had willen beoefenen. Zijn laatste studiejaren woonde hij op een kamer in een huis in Artis; begeleid door het nachtelijk brullen van leeuwen en tijgers maakte hij zich het Burgerlijk Wetboek eigen. Ten slotte raakte hij volkomen overwerkt en volkomen ongelukkig, wat hem niet belette op één dag te promoveren, cum laude, zowel in de rechts- als in de staatswetenschappen, waardoor hij zich Mr. Dr. mocht noemen, hetgeen hij soms ook deed. Voorzien van aanbevelingen van zijn hoogleraren werd hij dadelijk benoemd op een voor zijn leeftijd vrij hoge post ten stadhuize Amsterdam. Die functie, die hem met afgrijzen vervulde, hield hij drie jaar vol.

Mijn moeder Henriëtte was de oudste van vier zusters en twee broers. Zij was, te zien aan vergeelde foto's, een ernstige, fraaie jongedame met zwart haar en een vastberaden kin, zeer bewust van zichzelf, haar familie, de glorie van Twenthe en de onaantastbaarheid van het schone en goede. Toen zij veertien was, achtten haar ouders de tijd gekomen voor een verblijf in de 'grote wereld'. Moeder bezocht enkele jaren een middelbare meisjesschool in Amsterdam, waar zij fabuleuze rapportcijfers behaalde. In die tijd, omstreeks 1895, waren de Twentse families Duits georiënteerd. Men las – en citeerde in ruime mate – Goethe en Schiller. Men speelde Beethoven, Mozart en Brahms. Men nam zanglessen in Leipzig en Dresden. Men ging met vakantie naar Wiesbaden en Heidelberg. Men kocht kleren in Hannover en danste in Bentheim.

Het is de acteur Eduard Verkade geweest die mijn vader in contact heeft gebracht met de Hengelose Palthe-familie en met mijn moeder. Groter contrast dan tussen hen beiden was moeilijk denkbaar. Vader: weinig sociaal, bijzonder intelligent, emotioneel, zonder bekende naam, zonder geld.

Moeder: vijf jaar jonger, een struise schoonheid, zelfbewust, bijzonder sociaal, van de juistheid harer opvattingen rotsvast overtuigd en voorzien van zowel naam als geld.

Het was duidelijk dat en waarom deze twee, die intussen een sterk karakter en een absolute integriteit gemeen hadden, sterk tot elkaar werden aangetrokken. Zij trouwden in 1903 in Hengelo.

Het paar vestigde zich in Hilversum. Men kon zich slechts één dienstbode veroorloven. Vader forensde per trein naar zijn Amsterdamse stadhuis, waar hij niet ophield te lijden onder de poespas der ambtenarij, de dienstklopperij van ambitieuze ambtenaren en de onbetrouwbaarheid van zijn wethouder. Hij verliet na drie jaar het stadhuis, kocht materialen en ging schilderen.

Dit was een waagstuk. Hij had nooit schilderen geleerd en kende niemand in de kunstwereld. Als bekwaam jurist, en als man van zijn vrouw, had hij waarschijnlijk een fraaie carrière voor zich. In plaats daarvan gooide hij alles overboord en begon, met de onwankelbare steun van zijn edele vrouw, als onbekend schildertje te ploeteren, zoals iedere serieuze kunstenaar trachtend het onbereikbare te verwezenlijken.

Dat hij al vrij spoedig als kunstenaar mocht slagen, was te danken aan zijn grenzeloze ontzag en bewondering voor de schepping, zijn begaafdheid, zijn formidabel doorzettingsvermogen, het geloof dat zijn vrouw in hem stelde en de materiële onafhankelijkheid die haar familie hem bezorgde.

Pas na vijf jaar huwelijk kwamen de kinderen: mijn broer Hans, mijn zuster Mia, mijn zuster Renée en ik (op 19 juli 1915).

Mijn ouderlijke familie woonde van 1920 af in een stille, voorname straat in de Haagse Archipelwijk, de Riouwstraat. Op nummer 144 heeft bijna mijn hele jeugd zich afgespeeld.

Mijn jeugdjaren

Mijn jeugd is bijzonder gelukkig geweest, niet alleen achteraf bezien maar ook toen al als zodanig ondervonden.

Ongetwijfeld aardde ik het meest naar mijn vader. Ik was als kind niet sterk en zelden op school te vinden. Ik leed aan astmatische bronchitis en groeide op in de innige bescherming van ouders, broer en zusters, als jongste. Ik leefde met dokters, medicijnen, thermometers en stoomtoestellen. Ik vond het thuis – wij hadden een huis met twaalf kamers, waaronder geheimzinnige – heerlijk. Vriendinnetjes brachten mij huiswerk. Met rode

inkt, die goudig-groen schitterde, maakte ik sommen, schrijfoefeningen en kaartjes van de provincies. Ik onderging een zware blindedarmoperatie. Toen ik ongeveer zeven was, speelde moeder vaak piano en zong daarbij. Mijn plaats, als het erg mooi werd, was onder de vleugel. Zij speelde en declameerde het verhaal van Sneeuwwitje met de ravenzwarte haren, het blanke gezicht, de rode lippen en de giftige appel. Ik stelde mij Sneeuwwitje voor als de allerliefste, dood in haar glazen kistje, en moest erbarmelijk huilen.

Een andere keer lag ik 's avonds ziek in Drienerhof, de Hengelose residentie van mijn grootouders. Er was een muziekavond georganiseerd (soirée was niet Twents). Een uit 'Holland' ontboden strikkwartet trad op. Mijn deur stond open, het ganglicht scheen flauw naar binnen, ik beluisterde de weemoedige muziek van verre, in mijn koorts. Toen hoorde ik zachte voetstappen. Moeder, in een mooie japon, verscheen aan mijn donkere bed en zei dat de heren speciaal voor mij een stuk zouden spelen op de gang bij mijn deur. Dit deden zij. Ik werd tot andere werelden verheven en was buiten mezelf van ontroering.

Eindeloos, eindeloos zijn de herinneringen uit mijn jeugd. Men vindt er vele beschreven in *Verbeelding als wapen*, en sommige in dit boek.

Toen ik elf was, vonden mijn ouders dat er een eind moest komen aan mijn astma en bronchitis. Zij stuurden mij naar een dame die Zweedse heilgymnastieklessen gaf. Deze heeft onsterfelijke verdiensten gehad. Na drie maanden heilgymnastiek was ik van mijn bronchiale astma af en ik heb er nooit meer last van gehad. Bovendien kochten mijn ouders een woonschip en een twaalfvoetsjol op de Kagerplassen. Het zeilen zat mij in het bloed; ik kon het meteen. Van toen af begon ik gezond, ja sterk, ten slotte tamelijk ijzersterk te worden. Dit is mij goed van pas gekomen.

Over het Tweede Gemeentelijk Gymnasium te 's-Gravenhage (nu Maerlant Lyceum) onder rector Van Hille deed ik zes jaar. Aan zitten blijven of zaken deed men in onze familie niet. (Eenmaal is een Bakels – ik – gezakt: voor een kandidaatsexamen rechten. Dit verwekte stomme verbazing.) De gymnasiumtijd was, alweer, een gelukkige tijd.

Tot de gymnasiumtijd had ik altijd uitsluitend vriendinnetjes gehad. De meisjes met hun lange haren, de linten daarin, hun korte jurken, hun blote armen en benen, hun hoge stemmen en raadselachtig gedrag bekoorden mij vanaf mijn zesde jaar bovenmate. Dat bleef zo, maar op het gymnasium kreeg ik eindelijk ook vrienden.

In die tijden bewogen mijn ouders zich op bescheiden voet sociaal in Den Haag. Vader, tegelijk kunstenaar en jurist, werd gevraagd voor verscheide-

ne rijks- en gemeentecommissies. Hij was ook Rotarian en president van de Haagse Academie van Beeldende Kunsten. Daarbij werkte hij dag in dag uit zeer hard op zijn enorme atelier hoog in ons huis.*

Moeder, met haar veelal Duitse of Oostenrijkse dienstboden, leidde de gezinshuishouding en bestuurdde de financiën. Vader wist niets van geld af. Daarmee koketteerde hij. Eens had hij iemands portret geschilderd. Maanden na aflevering beklagde hij zich over het uitblijven der betaling. Moeder legde hem uit dat de betaling allang per postgiro had plaatsgevonden. Vader wantrouwde dit. Moeder haalde het bedrag van haar rekening af, toonde de bankbiljetten aan vader – die verlegen grinnikte – en stortte het bedrag terug.

Wij gingen bijna nooit naar de kerk. Vader, ofschoon domineeszoon, was meer dan vrijzinnig-christelijk, misschien zelfs niet-christelijk. Hij had echter een zeer diepe bewondering, ja liefde voor de Schepper, die hij aanwezig voelde in de natuur. Jezus Christus zei hem niet veel, en ik heb hem ook nooit in de Bijbel zien lezen. Vader achtte een zelfstandige anti-God aanwezig, de Kwade Macht, en hij meende dat het Goede en het Kwade in ononderbroken strijd verkeerden, dat het nog de vraag was welke macht het uiteindelijk zou winnen en dat hij de Goede moest bijstaan. Schilderend voelde vader zich met God geallieerd.

Ook moeder deed niets aan kerkelijk leven. Wij vierden Kerstmis intens, maar zelfs dan kwam, vreemd genoeg, het evangelie nauwelijks ter sprake. Mijn ouders waren niet in te delen, noch kerkelijk, noch politiek (veelal stemden ze liberaal). Politiek werd eigenlijk, misschien, enigszins beneden onze waardigheid geacht.

Midden in mijn gymnasiumtijd werd ik door een van mijn vrienden gevraagd toe te treden tot een clubje jongens en meisjes die zich 's winters bezighielden met bridgen en danspartijtjes, 's zomers met tennissen op de Metsbanen in Scheveningen.

Ik maakte dus jarenlang deel uit van jeugdig uitgaand Den Haag en bewaar daaraan een schat van herinneringen, temeer omdat het mooiste en liefste meisje, geen freule zijnde, en ik, geen jonker zijnde, al meteen totaal ontwikkeld raakten in een hartstochtelijke verliefdheid die, ditmaal, jaren duurde.

Intussen, zo omstreeks 1930, begon de wereldcrisis duidelijk voelbaar te worden. Het vermogen van mijn ouders leverde al gauw weinig of niets meer op. Vader verkocht wel regelmatig schilderijen maar had natuurlijk geen vaste inkomsten. Mijn ouders hebben zich bewonderenswaardig weten te redden. Vader, geenszins commercieel van aard, liet blijken dat hij een voortreffelijk portretschilder was en aanvaardde tientallen

opdrachten, die behoorlijk werden gehonoreerd. Moeder leverde respectabele bijdragen tot de gezinsfinanciën door meisjes ‘van goeden huize uit de provincie’ op te nemen als paying guests.

Toen ik eindexamen gymnasium deed was ik zeventien. Ik wist niet wat ik wilde en gaf mij op voor het leger. Een vreemde stap, want bij ons weten was tot dien nog nooit een Bakels militair geweest behalve vader, die echter, als gemeenteamtenaar in Amsterdam, zichzelf als lid van de Amsterdamse Schutterij voortdurend verlof gaf. Ik werd afgekeurd omdat men mij niet nodig had. Ik besloot toen maar, zoals vele vrienden, in Leiden rechten te gaan studeren. Vader meende dat ik, eenmaal meester, geschikt was voor het burgemeestersambt. Het was zomer 1933, enkele maanden na Hitlers *Machtübernahme*.

Ik kan mij niet herinneren dat mijn ouders, mijn broer en zusters, ikzelf, onze andere familieleden, vrienden en kennissen zich in die tijden erg druk hebben gemaakt over politiek, zowel binnen- als buitenlandse. Wij lazen de nette Haagse krant *Het Vaderland*. Radio was er nog nauwelijks. Engeland lag ver weg, overzee; Frankrijk was een groot land, op de huwelijksreis deed je het lichtzinnige Parijs aan. Zwitserland, ja, daar ging men heen, met grote grijze D-treinen, de bagage in hutkoffers, overnachtend in Schweizerhof, Bazel, en dan naar een familiehôtel in de bergen.

In het Duitse buurland, dat was ons bekend, gebeurden vreemde dingen. Er was daar een geweldige schreeuwer opgestaan wiens redevoeringen wij nu bij ons konden beluisteren via de kolossale radio vol lampen en spoelen, door mijn broer gemaakt. Wij zagen hem ook wel in het bioscoopjournaal, een potsierlijke snuiter met een spuuglok en een Chaplin-snorretje. Enkelen in onze omgeving, onder hen zeer respectabele lieden, vonden die beweging in Duitsland nog zo gek niet, en er zijn er geweest die in 1934, 1935, ja nog in 1936 lid van de NSB waren (daarna was het wel afgelopen). En wat de Joden betreft...

Van mijn achtste tot mijn zeventiende jaar heb ik ontelbare concerten van het Residentie Orkest bezocht, meestal met moeder. De slagwerker, op zijn verhevenheid achter in het orkest, beschouwde ik aanvankelijk als een soort adjunct-God. De concertmeester was Sam Swaab. Op een dag aan tafel meldde vader dat Swaab niet was toegelaten als lid van de *Nieuwe of Literaire Sociëteit de Witte* te 's-Gravenhage. En wel omdat hij Jood was. Dit was de eerste keer – ik was toen, denk ik, dertien – dat ik met het begrip Jood werd geconfronteerd. Ik geloof dat ik nog nooit bewust van Joden had gehoord (daarna bleek dat er verscheidene in mijn klas zaten). En nu had deze krijsende knaap, met het vreemde runeteken op zijn mouw,

bet ineens op Joden begrepen. Wij vonden het allemaal nogal ridicuul en gingen over tot de orde van de dag.
Dit is onvergeeflijk.

Het gezin

Ons ouderlijk gezin was een sterke gemeenschap, een vesting vanwaar uit geopereerd kon worden en waarin je veiligheid vond. Vader, intellectueel en kunstenaar tegelijk, voedde ons niet op maar gaf in zijn emotionele zachtzinnigheid onbewust leiding door zijn woorden, daden en voorbeeld. Zijn gezin had ontzag voor hem, daarboven in zijn atelier aan het werk. Moeder was pedagogisch werkzamer. Zij bestuurdde de gezinshuishouding, de financiën en de sociale contacten. Zij was veel socialer dan vader. Zij had zeer uitgesproken, min of meer Victoriaanse meningen; discussies met haar waren daarom vaak moeilijk. Beide ouders gaven veel liefde en je kon ook een hoop liefde aan hen kwijt.

Mijn zeven jaar oudere broer was de steun en toeverlaat van moeder, wier echtgenoot zich immers nauwelijks met de zakelijke besturing van zijn familie bemoeide. Mijn broer, die het als student in Leiden niet zo goed had getroffen, had een zeer gevarieerde belangstelling buiten Leiden. Hij fotografeerde en filmde, maakte omvangrijke radio's, reisde graag en bekleedde allerlei functies in de NCSV. Zijn studie en promotie in de chemie duurden lang; na zijn promotie zegde hij de chemie vaarwel. Onze relatie was soms wat wisselvallig, meestal zeer goed. Hij is in 1990 overleden.

Met mijn zusje Mia, een doorgewinterde alpha, was ik nauw verbonden. Zij was lief, hevig romantisch, licht ontvlambaar en bij voorbaat op de hand van al wie underdog was. Een tijdlang meende zij communist te zijn. Haar intelligentie was groot. Zij had een zwak voor het zuidelijke. En voor Joden. Zij deed binnen een jaar kandidaats rechten en wijdde zich verder aan de cello. Zij is in 1945 overleden.

Mijn zusje Renée was overgevoelig, niet zo vitaal. Het fantasieloze schoolonderwijs was haar een gruwel, zij heeft vele instituten, internaten en cursussen gevolgd en bezocht. Zij had de natuur hartstochtelijk lief, met name bloemen en planten. Zij had een kleine boekbinderij en speelde uitstekend piano.

De gehele familie was trouwens sterk emotioneel, daarbij betrouwbaar, niet zonder zelfbewustzijn en tamelijk kritisch tegenover de medemens. Enkele belangrijke elementen der maatschappelijke samenleving kwamen bij ons te weinig aan bod: natuurwetenschappen, techniek, economie en

vooral commercie. Alleen mijn broer was een bèta en moeder hield zich natuurlijk wel met effecten en beurskoersen bezig. Voor het overige waren wij geïnteresseerd in talen, theologie, geschiedenis, letteren en muziek. Ernstige ziekten en andere rampen bleven ons bespaard; *wij waren niets gewend*. Toen vader, met een regeringsopdracht in Helsinki, daar hoge koorts kreeg, was de hele familie in rep en roer. Vader ver weg ernstig ziek! Zo iets kon nauwelijks gebeuren.

Op een zomerse vakantiedag maakten wij eens een fietstocht op de Veluwe; ik was toen twaalf. Binnenfietsend in Heerde ontstond lichte consternatie in onze voorhoede. Vader en moeder stapten af. 'Laat Floris het niet zien,' riep moeder zacht maar opgewonden. Te zien was een oude dorpeling die kennelijk overmatig alcoholgebruik achter de rug had en lallend langs de geveltjes schoof. De aanblik van dit schouwspel werd schadelijk voor mijn psyche geacht.

De lezer zal zich afvragen of een zo beschermde, gelukkige jeugd mij niet bijzonder kwetsbaar heeft gemaakt voor het zware lijden dat zou volgen. Blijkbaar niet. *Blijkbaar: integendeel*.

Studententijd

Eind augustus 1933 huurde ik een kamer op Rapenburg 60 te Leiden, liet mij kaal knippen, verzamelde oude pakken, papieren boorden, zwarte strikdassen, een pet en een oude regenjas, kocht met moeder enig meubilair en serviesgoed, verhuisde naar Leiden en meldde mij aan als adspirantlid van het Leids Studenten Corps.

De groentijd was toen niet zo erg meer, maar toch wel erg. Door mijn lengte, mijn onhandigheid en mijn arrogante optreden had ik het bijzonder zuur in de groentijd en zelfs nog tot Kerstmis daarna. Intussen heb ik, met het oog op later, veel aan de groentijd gehad.

Na de groentijd kwam de clubvorming, een penibele tijd van konkelen, uitnodigen, uitgenodigd worden, uitstoting, manoeuvres, manipulaties en intriges. Maar daarin had ik het gemakkelijker, want twee goede vrienden en ik hadden besloten samen een club te vormen. Ter illustratie van dit tijdsgewricht releveer ik dat wij drieën, op een avond in het eerste weekend na onze groentijd, door de vader van één onzer thuis werden uitgenodigd, met het verzoek de lijst van eerstejaars mee te brengen. Deze vader was toen burgemeester van een grote stad. Hij schonk ons cognac in, nam de lijst voor zich en streekte aan wie wij in onze club zouden kunnen opnemen. Bijna uitsluitend bleek hij de klinkende namen te hebben aange-

streept, en gelukkig ook de mijne. Wij hebben het advies grotendeels opgevolgd, en het resultaat is een van de beste clubs geworden die Leiden ooit gezien heeft, tot op de huidige dag.*

Was de groentijd een periode van passief ondergaan, in de na-groentijd moest je laten zien karakter te hebben. Bij mij ging dit gepaard met enkele vechtpartijen (zonder dat het tot echt knokken kwam). Wij hadden een opgewekt studentenleven met een intens clubverkeer, ook via de ouderlijke woningen, de broers en de zusters. In mijn tweede jaar woonde ik in de dakgootkamer op Rapenburg 56. Uiteraard had ik doorlopend vriendinnen. Vader en moeder (de laatste nogal Victoriaanse denkbeelden huldigend) zagen dit niet zonder bezorgdheid aan. Ik was verslaafd aan autorijden en huurde voortdurend auto's, hetgeen veel geld kostte. Na twee jaar, de crisis voortgeschreden zijnde, vonden mijn ouders het welletjes en verzochten mij naar Den Haag terug te komen en als spoorstudent af te studeren met hulp van repetitoren. Ik keerde in het ouderlijk huis terug en kreeg als troost een afgekeurde politiehond, de herder Max, aan wie ik vele opstellen heb gewijd en die onder dramatische omstandigheden is overleden. Soms liep ik in Leiden colleges bij Meyers, Cleveringa, Van Bemmelen en Kranenburg. Mijn Haagse repetitoren waren bijna even goed. Verscheidene zijn later zelf hoogleraar geworden.

In 1936 en 1938 trouwden mijn zusters. Zij kregen beiden drie kinderen.

In die tijd meldde onze toenmalige paying guest dat zij een uit Zwitserland afkomstig, evenwel naar een Nederlandse naam luisterend nichtje had dat, na een beroerde geschiedenis, naar Nederland was gekomen en nu moederziel alleen in het Haagse Rode Kruis Ziekenhuis werkte als leerling-verpleegster. Uiteraard werd zij direct uitgenodigd. Voor het eerst zag ik haar toen ik in onze vestibule stond en zij de trap afkwam. Voor mij had dit het effect van een coup de foudre. Wij raakten zeer verliefd en al gauw verloofd. Ik kreeg nu echt haast met afstuderen. Mijn meisje bleek toen minder gezond en keerde naar de Zwitserse bergen terug om te kuren. Ik huurde een kamer aan de Katwijkse boulevard en begroef mij in de boeken. Het was winter en voorjaar 1938. Mijn hospita verzorgde mij goed. Westerstormen floten langs mijn raam en voerden hoeveelheden zand mee onder ramen en deuren. Dagelijks at ik tien chocolarepen. 's Avonds ging ik nu en dan per tram naar Leiden voor feestjes. Mijn clubgenoten zaten nu in het Collegium en maakten minder haast.

De zoon des huizes in Katwijk was NSB-er, een wat zonderling jongmens in zwart uniform. Op zijn uitnodiging ben ik eens met hem mee geweest naar een NSB-samenkomst. Ik vond het potsierlijk en oninteressant. De hele

rommel zei mij weinig, ons soort had er niets mee te maken.

Begin mei 1938, in rok met zwart vest, legde ik met goed gevolg het doctoraal examen Nederlands recht af; ik was toen tweeëntwintig. Eén clubgenoot was mij voor geweest.

De maatschappij in

Het was toen bijzonder moeilijk aan een baantje te komen. Vader introduceerde mij bij relaties – dat was toen heel normaal – en ik schreef vele sollicitatiebrieven. Ik verbeeldde mij toen een hoop en als ik afgewezen werd, voelde ik dat als een persoonlijke belediging. Het was een nare tijd. Pas omstreeks april 1939, toen oorlog haast onvermijdelijk ging lijken, kreeg ik een baan. Ik werd juridisch ambtenaar op het Landbouw Crisis Bureau van het ministerie van Economische Zaken. Nooit heb ik zo weinig geld (f 100,- per maand) verdiend met zo nutteloze bezigheden, if any. Een van mijn ergernissen was dat als je iets schreef, een ander er zijn handtekening onder zette.

In mijn sollicitatietijd had ik ook geschreven aan een bekend Rotterdams advocatenkantoor waar de post van junior-medewerker vaceerde. Ik was toen afgewezen, maar nu kreeg ik plotseling een brief met de vraag of ik nog gegadigde was. Des ja.

Zo trad ik 1 juli 1939 als jongste medewerker in dienst van mrs. Blom & Hijmans van den Bergh, Boompjes 46, Rotterdam.

Ik huurde een kamer op de Westerkade met een grandioos uitzicht over de Maas en werd lid van de gelijknamige vereniging. Ik zou mij, als advocaat, in de Rotterdamse kringen gaan inwerken, daarbij geholpen door mijn senioren en andere relaties.

Nauwelijks was ik begonnen met mijn eerste pro-deo-echtscheidingen en strafzaken, daarbij geholpen door de eerste procureursklerk (die veel meer wist dan ik) of de mobilisatie werd afgekondigd. De oudste compagnon en de oudste medewerker kwamen onder de wapenen, en Louk Hijmans van den Bergh en ik bleven met ons tweeën over, spoedig met Piet Sanders versterkt.

Mijn aanstaande vrouw had zich inmiddels verhuurd als kindermisje alias gouvernante aan een familie aan de Rotterdamse Westersingel. Zij paste daar o.a. op een zoontje die haar zijn vuile sokken in het gezicht gooide. Het was wel een verre van prettige situatie als ik, ijdel en ambitieus als steeds, advocaat van beroep, aan de voordeur van het kapitale herenhuis

verscheen om het kindermisje af te halen op haar vrije avond. Maar van groter belang was dat Hitler begin september 1939 Polen binnenviel en daarmee de Tweede Wereldoorlog ontketende.

Huwelijk

Ik denk dat de geweldige psychische schok van 10 mei 1940 er de oorzaak van is dat ik mij weinig herinner van die eerste acht oorlogsmaanden elders. Ik had het bovendien druk met mij in te werken als advocaat. Bij de pro-deo-zaken kwamen al gauw getuigenverhoren in aanvaringszaken, zijnde het specialisme van confrère Hijmans van den Bergh. Ik herinner mij ook een zaak S.S.M./Van Krieken die al ruim vijftientig jaar liep en een dossier ter dikte van een halve meter had gegenereerd.

Het was een tijd van spanningen en griezelige incidenten, maar wij konden ons niet voorstellen dat het goedge, neutrale Nederland onder vader Colijn en De Geer aan oorlogsgevaar zou kunnen blootstaan.

Intussen leek het mijn a.s. vrouw en mij toch raadzaam te trouwen. Dat gekinderjuffrouw moest maar eens afgelopen zijn. Het zoeken en vinden van een woning was toen helemaal geen probleem; overal zag je bordjes met Te Huur en Te Koop aan de huizen. Wij huurden een vrij riante tweede etage aan de Westzeedijk. De verhuurder bleek zo blij met ons dat hij de hele woning buiten bezwaar van onze schatkist liet schilderen en behangen en bovendien een douchehok aanbracht.

Wij trouwden op 5 januari 1940 in Den Haag, een ijzige zonnige dag. Wegens de mobilisatie en onze beperkte middelen was het een eenvoudig huwelijk zonder feesten, partijen en recepties. Onze huwelijksreis van drie dagen voerde ons naar Walcheren.

De Mei-oorlog

Op 10 mei 1940 werden wij gelijktijdig wakker door nachtelijk hemelgedaver en het blaffen van luchtdoelartillerie. Er moest een vergissing aan de hand zijn: een misplaatste Nederlandse oefening, verdwaalde Duitse vliegtuigen, het luchtruim schendende Britse overvliegers. Wij zetten de radio aan, er waren meldingen van overkomende Duitse Junkers en Heinkels, namen die nieuw voor ons waren. Wij gingen de straat op en bleken niet de enigen te zijn. Overal, in de opkomende meidag, stonden mensen van

gedachten te wisselen. Wij liepen naar de Maas, richting Boompjes. Bij een transformatorhuisje op de hoek Rederijstraat-Boompjes zagen wij drie soldaten nerveus bezig met een zware mitrailleur. Wij meenden met Nederlandse elitesoldaten van doen te hebben, hun uniformen kwamen ons onbekend voor. Het was 05.30 uur. In de verte op de Maas zagen wij enkele watervliegtuigen en ook rubberbootjes met soldaten. In de richting Waalhaven was veel rook te zien. De menigte op straat begon, op te maken uit de gesprekken, aan een Duitse overval te geloven. Dit werd ons, thuis teruggekeerd, via de radio bevestigd door de proclamatie van H.M. Koningin Wilhelmina. Nederland was in oorlog met het Duitse Rijk.

De vijf oorlogsdagen waren wij ofwel aan de radio gekluisterd ofwel op straat in discussies verwickeld ofwel in telefonisch overleg aangaande kantoorzaken. Op straat werd je dikwijls aangehouden door militairen in diverse graden van paniek. Er waren stromen van geruchten aangaande landverraders, moffen in verpleegstersuniform, executies, uit ramen schietende bandieten, grote overwinningen op de Duitsers, het uitwijken van Koningin en kabinet. Wij waagden ons soms aan de havenkant en zagen al op 11 mei de *Statendam* in lichter laaie. Op de bovenste etage van ons kantoor, in de conciërgewoning, had zich naar later bleek een ons bekende hoge militair verschanst die van daaruit telefonisch inlichtingen over de bewegingen van de Duitsers op en bij het Noordereiland doorgaf. Maar al op 12 mei stond de hele Boompjes in brand.

Het was een nachtmerrie, de Mei-oorlog, en de gruwelijke bekroning van het satanswerk kwam op 14 mei om 13.30 uur over Rotterdam. De Stuka's kwamen met het geluid van doodsbazuinen omlaag en bombardeerden de stad in golven. De etage beneden de onze stond leeg. Wij vluchtten daarheen, de hond Max meesleurend. Alle ramen stonden open tegen de luchtdruk der explosies. Voor het eerst – het zou nog heel vaak gebeuren – waren mijn zintuigen getuige van een gebeurtenis die ikzelf mentaal niet kon bevatten en dus voor onmogelijk hield: *moord op een stad*. Je zag ze uit de hemel neergieren, je zag de zwarte stippen uit de bomluiken vallen, je zag de optorende rookgevaarten, je hoorde de explosies, je rookte de branden, je voelde het hele slappe dijklichaam golven, ons huis wiegelde heen en weer en je kon het absoluut niet bevatten: de mof was bezig Rotterdam te verpletteren.

Max lag sidderend over onze knieën, we konden hem nauwelijks in bedwang houden. Toen de aanval ophield, zagen wij al meteen grote mensenstromen, beladen met bagage, westwaarts trekken over de Westzeedijk. 'De hele binnenstad staat in brand, de ziekenhuizen, de kerken, de

Coolsingel, duizenden woningen in brand, duizenden en duizenden doden...' dat riepen ze.

De zon was eerst geel geworden, werd nu oranje, daarna donkerrood. De hemel stond volgebouwd met gevaarten van kolkende rook, lichtgrijs, grijs, zwart, het binnenste rood van vlammen, tot vlak bij. Ook de Zalmhaven bij ons om de hoek stond in brand. Wij namen met een koffer vol zilver in paniek de benen, Max sleurde ons voort. In het westen, aan het eind van de Mathenesserlaan, woonde een neef Palthe met zijn gezin. Daar vluchtten wij heen. Daar hoorden wij dat het Nederlandse leger gecapituleerd zou hebben.*

Mijn vrouw en ik trokken ons in een slaapkamer terug, omhelsden elkaar en probeerden orde in onze gedachten te krijgen. Dit lukte niet. Wij waren ervan overtuigd dat zo dadelijk woeste hunnenlegers de stad zouden binnenvallen, de vrouwen verkrachten, de mannen doodschieten, de huizen plunderen. Men liet de wijnkelders leeglopen. Ik kon het niet uithouden en ging de straat weer op. Bij de Aelbrechtskade waren grote volksoplopen, er reden ambulances en personenauto's aan in de richting van grote afge-meerde binnenschepen. Men bleek bezig de zieken uit het Coolsingelziekenhuis te evacueren naar deze schepen. Een forse man smeedde de poorten van een houthandel open. 'Pak alles maar, ga je gang, vooruit, vlug.' Potige kerels, onder wie ik, haalden in enkele minuten de hele houtopslagplaats leeg en begonnen steigers en loopbruggen te construeren van de wal omhoog naar en op de schepen zodat de ambulances tot aan boord konden rijden.

Die avond, smerig, trillend, doodop, doodsbang en, voor alles, verteerd door haat, overlegden mijn vrouw en ik of wij een eind aan ons leven moesten maken en, zo ja, hoe. Ik heb ook overwogen de moffen tegemoet te gaan en te proberen er een paar om zeep te brengen voordat het mijn beurt zou zijn.

De bezettingstijd begonnen

De volgende dag, 15 mei, leefden wij echter nog. Rotterdam brandde als een fakkel van monsterlijke afmetingen. Wij waren in zorg over mijn ouders en andere familieleden in Den Haag, die op hun beurt zouden denken dat wij onder instortende gebouwen verpletterd waren. Neef en nicht leenden ons hun fietsen en wij fietsten naar Den Haag via Delft, Max dra-vend naast ons.

En toen konden wij voor 't eerst weer een beetje lachen, want links en

rechts van de overvolle weg vol vluchtelingen lagen de wrakken van moffenvliegtuigen bij tientallen, misschien wel honderden, tussen de kadavers van duizenden koeien, obsceen opgezwollen, de poten in de lucht. Aangekomen in Den Haag daarentegen maakten wij ons razend over de massa's mensen op de caféterrassen op het Buitenhof die daar zaten alsof er geen oorlog begonnen, geen Koningshuis verjaagd, geen stad uitgemeord en geen leger overgegeven was. Hier en toen ontsproot in de kiem onze verbondenheid met de lijdende vechters, onze verachting voor lijdzame profiteurs, later onze moorddadige haat jegens landverraders.

Terug in Rotterdam, dat nog steeds in lichter laaie stond (nog in oktober heb ik de inhoud van een huidenpakhuis zien smeulen!) begonnen Hijmans van den Bergh en ik, samen met gaandeweg opdagende personeelsleden, te proberen enige orde op zaken te stellen. Het kantoor Boompjes 46 konden wij aanvankelijk niet identificeren, maar na een tijd klauteren over het rokende puin vond ik onze kleine brandkast, geblakerd. Wij namen hem op een fiets mee naar een garage in Kralingen waar men een lasapparaat had waarmee het kastje werd opengesneden. Wij vonden een bedrag van f 1080,- in halfverkoelde bankbiljetten en verbogen guldens. Enkele dagen later, in een Schiedams winkeltje dat als bijkantoor van De Nederlandsche Bank diende, kregen wij er f 1084,- voor terug. Onze cliënten Philippus van Ommeren bleken bereid ons wat kamers in hun kantoor aan de Westerkade te verhuren en leenden ons wat meubilair. Alle dossiers inclusief bewijsstukken waren natuurlijk verbrand; de advocaten van de Rotterdamse balie kwamen echter meteen overeen dat nooit misbruik zou worden gemaakt van de verbranding van bewijsstukken.

Na enige maanden, toen de beide andere confrères gedemobiliseerd waren teruggekeerd, werd een kantoorgebouw aan de Eendrachtsweg gehuurd. Er kwam toen nog een junior-medewerker bij: mr. J. C. de Jongh, eveneens een Leidenaar.

Terwijl duizenden Rotterdammers maand in maand uit werkzaam waren in de puin, begon langzamerhand een enigszins genormaliseerd leven in bezettingstijd.

Begin van verzet

De Duitsers onder leiding van Seyss-Inquart lieten de allereerste tijd geruststellende, ja verzoenende woorden horen. Ik wil niet ontkennen dat

ik daardoor wat opgelucht was. De Nederlandsche Unie verscheen ten tonele, en ik werd meteen lid, zoals honderdduizenden anderen. Ik deed nu en dan wat sociaal werk in een Uniekantoortje o.l.v. Rob Baelde, die later als gijzelaar met vier anderen gefusilleerd is.*

Maar al gauw ging de mof zijn ware gezicht tonen, zomer 1940. Hij begon met zijn anti-Joodse maatregelen. Voorjaar 1941 spoorde ik per rondzend-brief de Rotterdamse confrères aan de zgn. ariërverklaring niet te tekenen. Ik meen dat dit ook niet gebeurd is.

Ik begon ook al gauw met een eigen pamflet, een primitieve nieuwsbrief. Ik deed dat omdat ik merkte dat velen zich in slaap lieten sussen of gewoon bang waren. Ik typte zelf, thuis, brieven in nogal gezwollen taal en verspreidde ook zelf talrijke afschriften, die ik in Rotterdam en Den Haag op goed geluk in brievenbussen stopte. Dit gaf mij een innige voldoening.

Al na enkele maanden, toen ik vond dat de Nederlandsche Unie te veel aan de Duitse leiband begon te lopen, bedankte ik voor het lidmaatschap in een uitvoerige, gedocumenteerde brief aan het zgn. Driemanschap. *Ik behield daarvan een afschrift en dat is mij duur te staan gekomen.*

Mijn vrouw zou in die tijd een paar dagen gaan logeren bij een oom (notaris) en tante in Arnhem. Op de avond van de dag van haar vertrek was ze alweer thuis. Bij de eerste begroeting was haar gebleken dat oom en tante de Duitsers nog zo gek niet vonden, kortom volkomen fout waren, waarna ze rechtsomkeert had gemaakt.

In hun Verordnungsblatt für die besetzten Niederländischen Gebiete maakten de moffen stromen van verordeningen bekend, vooral tegen de Joden gericht, maar ook van allerlei andere aard.

Herfst 1940 werd ik gaandeweg onhandelbaar en ongenietbaar. Ik werd, achteraf gezien, *licht krankzinnig*. Een tot dien onbekende emotie nam mij langzamerhand volledig in bezit: haat, haat tegen Duitsland, de Duitsers, elke Duitser, hun taal, hun cultuur, Goethe, Bach, de hele Teutoonse santenkraam. Ik raakte ontwricht. Als ik op straat maar een mof zag lopen, een onnozele Wehrmachtsangehörige met het *Gott mit Uns* op zijn koppelriem en zijn spijkerlaarzen, begon mijn pols snel te kloppen, ik balde mijn vuisten, ik kreeg zweet onder de oksels, ik had hem willen vermoorden.

Ik kon de gebeurtenissen helemaal niet zien als een officiële oorlog tussen twee landen waarvan het sterkste land gewonnen had, met een formele bezetting van het verslagen land als gevolg. Ik ondervond de toestand als een niet te vatten crimineel gebeuren, vooral doordat ik het bombardement van Rotterdam had ondergaan. De benoeming en aanwezigheid van een *Reichskommissar* met alle poespas van Duitse regeringsbureaus en

verordeningenblad achtte ik een paskwil, een sinistere komedie. In werkelijkheid had ik te doen met gangsters en anders niet.

Later zou blijken hoezeer ik gelijk had.

Mijn verontwaardiging steeg ten top toen deze gangsters in ons land een soort rechtspraak introduceerden, Landesgerichte. *Duitse rechters!* Dat was het toppunt van demonie: Duitse bandieten aangesteld om recht te spreken over ons Nederlanders.

Met mijn werk ging het natuurlijk niet goed. Voor mijn vrouw en anderen moet ik ongenietbaar zijn geweest.

In een brief van mijn goede vriend en clubgenoot Kees Dutilh, gefusilleerd als straf voor zijn zeer belangrijke verzetsactiviteiten, staat het onomwonden: De ergste zonde van de Duitsers is dat zij ons hebben leren haten.*

Haat sloopt. Haat verstopt ook het liefdeskanaal. Wie zozeer haat, kan eigenlijk niet meer liefhebben. Ik degenereerde en desintegreerde. Mijn verzetswerk heb ik niet zozeer uit vaderlandsliefde gedaan. Ik heb het voornamelijk gedaan uit pure, onversneden haat. De vaderlandsliefde kwam veel later.

In mijn eigen Haagse en Leidse kring bleken tot mijn ontsteltenis aanvankelijk niet erg veel mensen tot verzet geneigd. Natuurlijk was men razend op de Duitsers wegens inval en bezetting, maar hun verdere optreden viel mee, men kon aan het werk blijven, de talloze ongemakken moest men noodgedwongen aanvaarden, het was oorlog, de mof was oppermachtig, leek zelfs onoverwinnelijk, wat kon je ertegen beginnen?

Zelf dacht ik er anders over. Voor mij heeft het altijd vastgestaan dat deze satanische macht vroeg of laat haar loon zou krijgen en verdelgd zou worden.

Gaandeweg drongen geruchten door over gevangenissen en zelfs concentratiekampen, door de Duitsers hier ingericht. De woorden verzetsstrijders, illegaliteit, illegale organisaties enz. waren mij toen onbekend. ik wist niets van organisaties.* Trouwens, ook het woord nazi kenden wij niet. Wij hadden het over de moffen en maakten geen enkel onderscheid. Alle moffen zonder één uitzondering waren in onze ogen moordlustige bandieten. Mijn vriend en confrère mr. Otto Verdoorn, een beer van een man, nationalistisch op het chauvinistische af, kreeg last van NSB-ers. Op een avond werd aan zijn deur gebeld. Toen hij opendeed, drongen vijf zwart-geüniformeerden binnen. Hij sloeg ze er alle vijf uit *met voordeur en al*. Dit stemde mij innig gelukkig.

Met mijn vrouw overlegde ik of wij niet naar Engeland zouden gaan. Er waren geruchten dat er regelmatig in kleine boten, tot kano's toe, 's nachts werd overgestoken, vooral via het Brouwershavense Gat.

Op een avond werd bij ons aangebeld door een mannetjesputter van middelbare leeftijd die een naam noemde, verklaarde stuurman te zijn bij de Rotterdamsche Lloyd en door mr. Verdoorn naar mij gezonden, en mij vroeg of ik mee wilde naar de overkant. Wij waren toen, en trouwens ook later nog, erg goedgelovig, en hadden van het begrip provocateurs zelfs nog nooit gehoord. Deze man was goddank overigens geen provocateur. Hij zei te zullen oversteken samen met twee anderen in een sloep met twee buitenboordmotoren; een kleine, vrij geruisloze Penta voor de eerste mijlen, een grote Seahorse voor in volle zee. Men zou allerlei inlichtingen voor de regering in Londen meenemen *plus een kaas voor de Koningin*. Wij vroegen een paar dagen respijt voor overleg. Daarna lieten wij hem weten niet mee te zullen gaan. Ik had, terecht of ten onrechte, overwogen dat ik beter in Nederland kon blijven. Zag ik tegen het risico van de overtocht op? Ik geloof van niet. Ik vond dat ik hier in Nederland de bezetter meer afbreuk kon doen dan ginds waar men vooral militairen, zeelieden en vliegers zou kunnen gebruiken. Ik had geen enkel benul van militaire zaken. Ik verzette mij liever met de pen en het woord. Wel vroeg ik de stuurman een brief van mij voor de Koningin mee te nemen, hetgeen werd beloofd. Ik schreef een zeer uitvoerige brief (waarvan ook een afschrift werd bewaard) en gaf die mee. Bericht van aankomst zou worden gegeven via Radio Oranje met de woorden Penta/Seahorse. Drie maanden later kwamen deze woorden op zaterdagavond door, en kort daarop heeft Koningin Wilhelmina voor de radio uitvoerig uit deze brief geciteerd: Gelijk een landgenoot zich tegenover mij uitdrukte...

Ik schaam mij het te erkennen, maar door het bombardement van Rotterdam had ik een grote angst voor bommenwerpers gekregen, een wat pathologische angst. Na mei 1940 werd Rotterdam bij herhaling bezocht door Britse bommenwerpers die soms ook bommen lieten vallen, o.a. vlak bij op de Westersingel. Mijn vrouw, die nooit angst kende, gaf er niets om maar de hond en ik begonnen te trillen en in huis dekking te zoeken. Het zware grommen in de hemel, het brute blaffen van de *Flak*, de parachute-fakkels, de zoeklichten... ik raakte erdoor in paniek. Dikwijls zijn wij, als 's nachts een heldere hemel te verwachten viel, 's avonds per trein naar Den Haag gegaan om bij mijn ouders te overnachten.

Dit kon zo niet doorgaan. Ik wilde weg uit Rotterdam, met instemming van mijn ouders, en ten slotte ook van mijn vrouw. Wij huurden een bijna afgebouwd huisje aan het Emmapark in Pijnacker en verhuisden daarheen nog voordat het klaar was. Ik forensde naar en uit Rotterdam met het romantische elektrische treintje Scheveningen-Rotterdam Hofplein.

Wij maakten in Pijnacker, toen een rustig tuindersdorp, algauw kennis met de uitstekende burgemeester Van den Helm en zijn familie, en met vele anderen onder wie dokter Koert Bolle die, naar later zou blijken, tot zijn nek in het verzet zat. De burgemeester kwam bijna elke avond bij ons naar de Engelse nieuwsberichten luisteren. Wij hadden een anti-storingszeef gemaakt en aan de muur hing een kaart van Europa. Als het nieuws op komst was, lieten wij Max buiten om eventueel door zijn blaffen te worden gewaarschuwd. Binnen zaten wij met de koppen bij elkaar boven de radio en ik draaide net zo lang met mijn zeef totdat wij min of meer duidelijk konden verstaan: 'This is the *BBC* Home Service. Here is the news and this is Frank Phillips reading it.'

Op zekere dag kreeg ik een nieuwe prodeaan toegewezen, Van den Acker genaamd, die in een arbeidsgeschil verwickeld was. Deze, een jonge, donkere man, sprak heel andere taal dan ik tot dusverre had gehoord. Hij had het over spionage, geheime zenders, wapendepots en het opblazen van moffeninstallaties. Ik vond dit wel griezelig en riskant, maar het fascineerde me (terzijde: ik had nog nooit van mijn leven een vuurwapen in handen gehad). Ik haalde ook mijn mede-junior Johan de Jongh erbij. Deze had familierelaties met Philips Eindhoven. Wij overlegden wat hij en ik konden doen behalve wat wij al deden, en dat was weinig, althans te weinig. Besloten werd o.a. dat wij zouden zorgen voor meer zendapparatuur. Later verscheen bij mij in Pijnacker 's avonds nog een andere figuur, Huybers genaamd, vriend van Van den Acker, met wie verdere afspraken werden gemaakt. (Vreemd genoeg zou later blijken dat zij beiden onder hun ware naam met ons omgingen; *het verzet stond toen nog in zijn kinderschoenen.*) Ik herinner mij in dit verband nog een derde man in Amsterdam achter het Concertgebouw te hebben bezocht. Op een gegeven ogenblik opende deze een kast die volgestouwd bleek met kleine vuurwapens. Nog weer later kreeg ik op kantoor bezoek van een relatie van Van den Acker, een zekere X. Ook confrère De Jongh kwam erbij. Gedrieën bespraken wij het aanleggen van depots van wapens en munitie: waar, hoe, en hoe eraan te komen. Zeer veel later hoorde ik dat deze X een provocateur van de Rotterdamse Sipo was geweest en ons allemaal erbij gelapt heeft. Ook vernam ik dat hij deswege door het verzet was geliquideerd.*

Arrestatie

Bijna niemand kan in de toekomst zien. Meestal ziet men ook niet achteraf, als de dingen zijn gebeurd, zijn lijn lopen. Enkelen echter hebben een flauwe notie van hoe iets zal gaan en als iets gebeurd is, denken ze: natuurlijk, wat stom dat ik het niet al wist, zo moest het gaan, het past bij me.

Als ik op 9 april 1942 om 06.30 uur de voordeurbel hoor gaan, zo'n goedkope heen-en-weerbel, weet ik het meteen. Tegelijk meen ik: dat mij dat overkomt, is buitensporig. *Er is een omwenteling begonnen.*

Er wordt nogmaals gebeld. Mijn broer Hans logeert op de eerste etage. We blijven verstijfd liggen. We horen stemmen. Mensen komen de eerste trap op. Iemand komt, alleen, ook de tweede trap op, en dat is gruwelijk. 'Floris, ben je wakker?' roept mijn broer.

'Ja.'

'Floris, ben je goed wakker?'

'Ja.'

'Floris,' – nog andere stappen komen de tweede trap op – 'hier zijn twee heren van de Duitse politie voor je.'

Ik blijf liggen. Ik ben drie dagen ziek geweest, griep en ingewandsstoornissen. Links en rechts van onze bedden staat een mof in grijze gummirengjas.

'Sind Sie Herr Backels?'

'Ja.'

'Sind Sie Herr Doktor Floris *Berchtold Backels*?'

'So ungefähr.'

'Also, stehen Sie auf. Sind Sie Frau Doktor Backels?'

Geen antwoord.

'Nehmen wir es an. Bitte, stehen Sie auf. Du, *Hendrich*, schau mal rund.'

Ze keren ons bed de rug toe. We staan op. Ik zie een mof rommelen in onze kasten en koffers. Ginds, onder een losse vloerplank, liggen geheime papieren verborgen.

Ik ga naar de badkamer, de andere gummi-jas achter me aan.

'Sie sollen ruhig bleiben, und keine Torheiten.'

'Mag ik baden?'

'Nein, ziehen Sie sich an, wir haben wenig Zeit.'

Ik kleed me aan, wat duizelig van de griep. De tweede kerel loopt over de gang, wil naar beneden.

'Past u op, beneden in de kamer is de hond,' zegt mijn vrouw.

De hond blaft nu en dan.

‘Da’s niet erg, ik ben gewapend,’ zegt *Hendrich* in het Nederlands. Beide heren hebben hun hoed almaal op. Ik krijg een hete vloedgolf vanbinnen. ‘U moet in mijn huis uw hoed afzetten,’ zeg ik, ‘Sie können in meiner Wohnung den Hut abnehmen.’

‘Schöne Uhr, diese,’ zegt de mof in de gang voor de badkamerdeur voor de grote staande klok, zijn hoed op.

Ik strik mijn das voor de wastafelspiegel. In de spiegel zie ik de witte bol van de plafonnière. In Godsnaam, kijk niet naar die bol, dénk niet aan die bol, laat ze niet kijken, laat ze in Godsnaam niets vinden in die bol.

Ik ben klaar. Allen staan we op de gang, mijn vrouw in haar blauw-wit gestreepte badjas. Hendrich heeft een pak papieren in zijn hand. Ik zie dat de papieren van onder de slaapkamervloer erbij zijn.

We gaan naar beneden. Mijn broer heeft de hond vastgelegd in de voorkamer. De hond blaft niet, gromt niet, ligt gespitst toe te kijken.

‘Essen Sie was, bitte. Fünf Minuten.’

Mijn vrouw geeft me twee boterhammen met suiker. Ik vraag of er nog sigaretten zijn. Ja, twee, Burleigh. Ik steek op en eet rokend. Ik kijk naar Max in de voorkamer. Max kijkt terug, fonkelend, roerloos. Achter de hond is het brede raam, achter het raam de straat. Op straat staat echter een grijze auto met een kerel erin die strak naar ons huis kijkt.

Mijn broer vraagt: ‘Was ist los mit meinem Bruder? Können wir Ihnen mit etwas helfen?’

Geen antwoord. De een staat voor de tuindeuren naar buiten te kijken, de ander zoekt in de zitkamer, de inhoud van mijn bureau ligt over de grond. Ik kijk mijn vrouw aan. Zij kijkt naar me met onnatuurlijk heldere ogen, vriendelijk, bemoedigend.

De mof komt terug uit de zitkamer. In zijn hand heeft hij alles. ‘Fertig.’

‘Also, Frau Doktor, Ihr Mann kommt mal mit. Vielleicht ist er heute abend schon zurück.’

Zij vraagt of ik toiletartikelen moet meenemen. Dit verwijdt mij even van haar; gelooft zij niet aan *heute abend*?

‘Nein. Bitte kommen Sie mit.’

Ik neem haar bij de hand.

‘Wat moet ik tegen de ouders zeggen?’ vraagt mijn broer.

‘Ik weet niet,’ zeg ik, ‘zijn er geen sigaretten meer?’

Hans geeft me zijn doosje, er zitten er vier in. Ik zeg ‘dank je’ en neem ook het kistje met peuken en leeg het in mijn zak.

‘Trek je winterjas aan,’ zegt ze, ‘je bent nog niet beter, het is fris buiten.’

Ze helpt me in mijn dikke donkere jas, de voordeur staat open, de knoppen van de pruimenboom staan op springen, de zon schijnt.

‘Ik kom misschien vanavond terug,’ zeg ik tegen haar. De beide moffen staan vlak naast ons toe te kijken. ‘Houd je taai,’ zeg ik.

We gaan de deur uit. In de deur staat mijn vrouw in haar badjas. Ze kijkt me aldoor aan, vriendelijk, onnatuurlijk vriendelijk, haar ogen glanzen zeer.

‘Lieveling,’ zie ik haar zeggen.

Er is niemand op straat. Geen sterveling. De Mercedes draagt het kenteken POL-1A 9807. Ik stap achterin, een mof komt naast me, de ander gaat voorin naast de chauffeur, die niet omkijkt en niets zegt. Hij start, schakelt, ik kijk naar mijn huis, er is niemand te zien. De auto rijdt snel weg. Ook in de straten van Pijnacker is niemand te zien. We slaan de richting Delft in en draaien oost van Delft de grote verkeersweg op, richting Den Haag. Blijkbaar is dit een vergissing, want zonder zich aan enige verkeersregel te storen maakt de stuurman midden op de al vrij drukke verkeersweg rechtsomkeert en rijdt rechtstreeks naar Rotterdam, Eendrachtsweg 61, ons kantoor.

Ik zit met een mof in mijn kamer, anderen doen kantoorzoeking. Aan de muur hangt ingelijst de volledige tekst van het Wilhelmus. De mof vraagt me wat dat is. ‘Unser Volkslied.’ Hij zwijgt even, roept dan uit volle borst: ‘Saul und David. *Schon wieder die verdammte Judenbande.*’ Hij rommelt in mijn bureau, verscheidene pamfletten en blaadjes neemt hij mee. Een exemplaar van *Juggernaut over Holland* door mr. E. N. van Kleffens, afkomstig van overzee, laat hij liggen, te stom om te begrijpen wat het is. Dan komt de schreeuw ‘also mitkommen’. Na een zwijgzame ontmoeting met de verbijsterd starende vrouw van de conciërge rijden we naar de Sipo-Dienststelle aan de Heemraadssingel. Auto’s rijden af en aan, er schijnt veel gaande te zijn. Ik word met de in beslag genomen goederen afgeleverd in de hal. Ik zie er vele Hollandse vlaggen, radiotoestellen, speldjes, uitgezaagde guldens, stapels pamfletten. Ik ga in een hoek mijn pijp stoppen met sigarenpeuken, en rook. Een geüniformeerde kerel houdt een van mijn spullen omhoog. De gummi-jas roept: ‘Das gehört dem da,’ aanmerkelijk minder beleefd. Hij loopt op mij toe en mept mij de pijp uit de mond.

Ik krijg weer het gevoel dat me iets overkomt dat niet bij me past. Een vergissing van het lot. Een verkeerde wisselstand. Ik moet een eindje terug, en dan gewoon verder reizen.

We gaan naar boven, een grote achterkamer in. Onder bewaking staan daar twintig tot dertig mannen, min of meer in de houding, het gezicht naar de muur. Het lijken bijna allemaal arbeiders, ik zie beenkappen, leren jassen,

alpinopetjes, overalls. Ik neem mijn plaats in de achterste rij in. Mijn zware winterjas drukt op mijn schouders.

Ineens: Johan de Jongh, in de voorste rij. Hij kijkt even om, we hebben elkaar gezien. Hij kijkt nu stil voor zich, vreemd gedwee. Johan en ik, al deze kerels, wat kan dit zijn? Waarvoor hebben ze me gepakt?

Het is langzamerhand twee uur. Heel in de verte hoor ik Rotterdam gonzen. Plotseling zie ik ook Van den Acker met zijn tanig gezicht en zwarte ogen. Hij ziet er onaangenaam uit. Wat is er toch gebeurd? Er is eigenlijk niets gebeurd, nog niets. *Vielleicht ist der Herr heute abend zurück*. Ik hoefde niet eens toiletartikelen mee te nemen. Je zult zien, straks is de voorstelling afgelopen. Maar die papieren...

Lawaai, deuren wijd open. *Alles raus, aber langsam, zu zwei*. De vestibule is zwaar bewaakt. Spijkerlaarzen, geschuwd als de pest, een pest waarvoor je uit de weg kon gaan, stampen rinkelend om ons heen. Voor de deur een reeks POL-auto's, op straat wat publiek, oude mannetjes, een paar meiden, een fietsjongen. Hij gooit een sigaret naar ons toe, een mof vertrap hem meteen.

Met drie man tegelijk gaan we naar buiten. In elke auto wacht een chauffeur. Wegens mijn lange benen – dit wordt er gekscherend bij gezegd – krijg ik order naast de chauffeur te gaan zitten. Twee anderen achterin, een mof tussen hen in. We rijden, stoppen meteen weer, er formeert zich een stoet. Luid schreeuwende Duitsers met lijsten komen langs, vragen namen. Dan, achttien wagens achter elkaar, ik in de vijfde, rijden we door Rotterdam, over de vaart, langs Overschie, de grote weg op, de weg naar Den Haag.

De weg naar Scheveningen. Ineens word ik kotsmisselijk. De auto's zijn wat uit elkaar geraakt. We rijden 95 km per uur, correct, vaak passerend. De mof achterin biedt ons een sigaret aan. Mijn hand beeft meer dan belachelijk. Ik krijg rillingen, de ene na de andere. Onder mijn oksels kleeft het koud, hoewel ik stik in mijn winterjas. De snelheidsmeter wijst nu 90, ik kijk naar het portier naast me, de portierkruk. We passeren een grote vrachtwagen van Verkade, Zaandam. Familie van me. Ik moet slikken, aldoor slikken. Ik moet braken, de chauffeur moet stoppen. Wat is braken? Erbrechen, sich erbrechen, *ich muss mich erbrechen*, en dan bij 50, 40, 30 misschien de portierkruk, de sloot, de wei, maar er komen er nog dertien achter ons aan, komt er niet een dorp, een gehucht, met straatjes? Ik schraap mijn keel. 'Ich muss...' er komt geen geluid. We zijn zuidoost van Delft, in het oosten ligt Pijnacker, met mijn huis, met mijn vrouw, mijn liefde, met mijn lieveling. 'Ich muss...'

Er licht iets op, ginds boven Pijnacker, boven de verre kerktoren, een brede zilveren straal licht, de toren licht. Er is ook een schaal, een wijde lichtende schaal, waarin ik ben, een hand die onder mij komt en mij optilt boven het leven uit, waar alleen stilte en licht zijn.
En ik verneem: *'Vrees niet. Ik ben het.'*

‘In ons taalgebied is geen herinnering zo zuiver en treffend vastgelegd, nergens vindt men zo’n appel tot de lezer.’

dr. L. de Jong

Een bij uitstek Nederlands boek met een Duitse titel. ‘Nacht und Nebel’ was een sinister begrip in 1940-1945. ‘NN-Häftlinge’ waren politieke gevangenen die verdacht werden van ernstige vergripen tegen de Duitse bezettingsmacht. Zij werden door de Gestapo afgevoerd naar speciale concentratiekampen - zoals Natzweiler, hoog in de Vogezen - om daar voorgoed spoorloos te verdwijnen in de mist van de nacht.

Floris Bakels heeft bijna drie volle jaren een dagboek bijgehouden, dat grotendeels bewaard is gebleven. Dit boek is een zeer indringend kampverslag, vooral door de gruwelijkheden die Bakels moest meemaken, ondergaan en verwerken. Van deze verwerking - voor zover dat mogelijk is - zijn deze herinneringen de vrucht, geschreven ten dele dertig jaar na het gebeuren. Het indringend realisme en de aantoonbare kracht van zijn geloof maken dit boek tot een uniek monument in de Nederlandse oorlogsliteratuur.

Floris B. Bakels (1915-2000) heeft meer dan de helft van zijn driejarige gevangenschap in Natzweiler en zijn Aussenkommandos doorgebracht. Tijdens zijn gevangenschap bekeerde hij zich tot het christelijk geloof. In Dachau werd hij bevrijd.

